

SYTUACJA MŁODZIEŻY KOŃCZĄCEJ SZKOŁY WYŻSZE NA POLSKIM RYNKU PRACY

Adam Kubów

ORCID: 0000-0002-9071-5506

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Katarzyna Sipurzyńska-Rudnicka

ORCID: 0000-0002-4279-5310

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Słowa kluczowe: rynek pracy, absolwenci, losy zawodowe, postawy, zachowania

Streszczenie. Zasadniczym przedmiotem opracowania jest sytuacja absolwentów szkół wyższych na rynku oraz doświadczenia zawodowe młodzieży kończącej szkoły wyższe. Podjęcie tej problematyki miało na celu zwrócenie uwagi na skutki dynamicznego rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce po roku 1989 dla rynku pracy. W realizacji opracowania wykorzystano wyniki dotychczasowych badań tej problematyki, znaczny zbiór danych zebranych przez statystykę publiczną oraz wyniki własnych badań empirycznych przeprowadzonych metodą sondażu diagnostycznego, z wykorzystaniem techniki ankiety audytoryjnej. Badaniami ankietowymi objęto studentów wybranych szkół wyższych Wrocławia, Opola i Katowic. Z przeprowadzonych analiz wynika, że dynamiczny rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce po roku 1989 doprowadził do gwałtownego wzrostu podaży absolwentów, a w konsekwencji do trudności ze znalezieniem stabilnej i dobrze płatnej pracy czy też podejmowania przez nich pracy niewymagającej wykształcenia wyższego. Przejawy nasycenia gospodarki kadrami z wyższym wykształceniem mogą stanowić istotne uwarunkowanie dla postaw i zachowań reprezentowanych na rynku pracy przez młodzież kończącą szkoły wyższe. Wyniki badań empirycznych wskazują, że studenci dysponują już praktycznym doświadczeniem zawodowym oraz orientują się w realiach rynku pracy i są gotowi po ukończeniu studiów podjąć pracę także w zawodach niewymagających wyższego wykształcenia, kierując się m.in. charakterem pracy i wysokością wynagrodzenia.

THE SITUATION OF THE YOUTH GRADUATING FROM TERTIARY SCHOOLS IN THE POLISH LABOUR MARKET

Keywords: the labour market, graduates, career course, attitudes, behaviours

Summary. The main subject of the study is the situation of university graduates on the market and professional experience of young people graduating from high schools. The aim of this problem was to draw attention to the effects of the dynamic development of higher education in Poland after 1989 for the labour market. In the implementation of the study, the results of previous studies of this issue were used, a significant set of data collected by public statistics and the results of own empirical research carried out using the diagnostic survey method, using the auditory survey technique. The surveys covered students of selected universities in Wrocław, Opole and Katowice. The analyzes show that the dynamic development of higher education in Poland after 1989 led to a sharp increase in the supply of graduates and, consequently, to difficulties in finding stable and well-paid jobs or taking up jobs that did not require higher education. The symptoms of the saturation of the human resources economy with higher education may constitute a significant conditioning for the attitudes and behaviours represented in the labour market by young people graduating from high schools. The results of empirical research indicate that students already have practical professional experience and are familiar with the realities of the labour market and after graduation are ready to work in professions that do not require higher education, guided by the nature of the job and the amount of remuneration.

Wprowadzenie

W Polsce w okresie przemian po 1989 roku nastąpił nienotowany przedtem wzrost rozmiarów kształcenia w szkolnictwie wyższym. Sprzyjały mu zarówno reformy systemu oświatowego, rozbudzające potrzeby i aspiracje edukacyjne społeczeństwa, jak i reformy szkolnictwa wyższego pozwalające na rozszerzenie oferty programowej studiów oraz form organizacyjnych kształcenia na tym poziomie. Rezultatem tych zmian stało się upowszechnienie wykształcenia wyższego w społeczeństwie. W 2018 roku dyplomem ukończenia studiów wyższych legitymowało się 24,2% ogółu ludności w wieku 15 lat i więcej. Odsetek ten był wyższy o 17,7 punktów procentowych w porównaniu z rokiem 1988. Intensywność zmian w tym zakresie ilustrują dane porównawcze z UE. Jeszcze w 2003 roku odsetek osób z wykształceniem wyższym w populacji wiekowej 30–34 lat wynosił w Polsce 17,2% i należał do niższych w UE. W ciągu niespełna

piętnastu następných lat wzrósł on do poziomu 45,7% (w 2017 r.) i należał do najwyższych w Europie¹.

Rozwój szkolnictwa wyższego miał w tym czasie różną intensywność i był uwarunkowany oddziaływaniem wielu czynników o charakterze endo- i egzogenicznym. Należy przy tym zauważyć, że u podstaw zmian dokonywanych w systemach kształcenia leży realizacja różnych celów, funkcji i zadań przypisywanych edukacji, w tym społecznych, politycznych czy ekonomicznych². W przypadku reformowania szkolnictwa zawodowego oraz jego ogniwa, jakim jest szkolnictwo wyższe, przedmiotem szczególnej uwagi powinna być zwłaszcza funkcja ekonomiczna edukacji, obejmująca przygotowanie ludności do aktywnego uczestnictwa w życiu gospodarczym kraju i regionu, przygotowanie młodzieży do wykonywania pracy w różnych zawodach i na różnych stanowiskach, jak również dbałość o powiększanie i utrzymanie wysokiego poziomu kapitału ludzkiego jako czynnika wzrostu gospodarczego. Powiązania między kształceniem a pracą, a także zadania ekonomiczne stawiane przed systemem edukacyjnym, skłaniają do przyjrzenia się temu, czy zmiany w szkolnictwie wyższym odpowiadały zapotrzebowaniu gospodarki oraz (co się z tym wiąże), jak absolwenci tego szkolnictwa radzili sobie dotychczas na polskim rynku pracy i jak radzą sobie na tym rynku obecnie. Wywód prowadzony w artykule jest ukierunkowany na przybliżenie tego zagadnienia.

Sytuacja osób z wyższym wykształceniem na rynku pracy

Konsekwencją przeobrażeń strukturalnych w szkolnictwie polskim po 1989 roku, stała się zasadnicza zmiana struktury podaży absolwentów opuszczających każdego roku różnego typu szkoły (ponadgimnazjalne oraz wyższe) i wchodzących na rynek pracy. W okresie ćwierćwiecza doszło do odwrócenia tej struktury. O ile bowiem w 1991 roku 44% ogólnego zasobu tych absolwentów stanowiły osoby opuszczające szkoły zasadnicze zawodowe i tylko 10,4% absolwenci szkół wyższych, to w latach 2016/2017 relacja ta była niemal odwrotna,

¹ Polska 1989–2014, GUS, Warszawa 2014, s. 40; *Aktywność ekonomiczna ludności Polski IV kwartał 2013 roku*, GUS, Warszawa 2014, s. 60 i 62; *Aktywność ekonomiczna ludności Polski IV kwartał 2018 roku*, GUS, Warszawa 2019, s. 115.

² J. Orczyk, *Znaczenie zmian edukacyjnych*, [w:] J. Auleytner (red.), *O roztropną politykę społeczną*, Śląsk, Katowice 2002, s. 137–138; Z. Pisz, *Nowy ustrój szkolny – szanse i zagrożenia realizacji zadań edukacyjnych*, [w:] Z. Pisz (red.), *Zadania społeczne*, AE, Wrocław 2002, s. 81; M. Kabaj, *Ekonomia tworzenia i likwidacji miejsc pracy. Dezaktywizacja Polski?*, IPISS, Warszawa 2005, s. 243.

gdyż blisko 50% stanowili absolwenci uczelni wyższych i tylko 6,4% absolwenci szkół zasadniczych (tab. 1).

Tabela 1. Struktura podaży absolwentów według typu szkół w Polsce w latach 1990/1991–2016/2017

Typy szkół/Lata	1990/1991	1995/1996	2000/2001	2005/2006	2010/2011	2012/2013	2015/2016	2016/2017
Absolwenci szkół ponadgimnazjalnych i wyższych ogółem, w tys.	541,5	675,5	946,4	991,6	999,6	976,7	773,6	781,1
w tym szkół:	udział w ogólnej liczbie absolwentów, w%							
wyższych	10,4	13,2	32,1	39,7	49,8	49,7	47,1	49,6
średnich ogólnokształcących	17,1	20,9	20,5	23,7	20,8	20,7	21,3	20,3
liceów profilowanych	–	–	–	7,0	1,2	1,0	–	–
średnich technicznych i zawodowych	20,8	25,2	20,3	11,4	12,4	12,5	14,5	14,7
policealnych	7,7	8,8	8,3	10,5	8,2	8,9	9,9	9,0
zasadniczych zawodowych	44,0	31,9	18,7	7,6	7,5	7,3	7,2	6,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Mały Rocznik Statystyczny Polski*, GUS, Warszawa 2000, s. 215; 2012, s. 237–239; 2013, s. 242–244; 2018, s. 200–204.

Wzrost rozmiarów kształcenia w szkolnictwie wyższym skłania do zadania pytania o to, czy odpowiadał on zapotrzebowaniu gospodarki i rynku pracy. Zdania na ten temat są podzielone. Krytyczną analizę zmian w polskim szkolnictwie i zaniepokojenie ich konsekwencjami przedstawił już wiele lat temu Mieczysław Kabaj wskazując, że „Dynamiczny rozwój wyższych uczelni [...] jest jednym z największych osiągnięć ostatniego piętnastolecia. Ale zarówno w przyrodzie, jak i w gospodarce istnieją pewne optymalne struktury i proporcje, których przekroczenie prowadzi do deformacji, marnotrawstwa i rozczarowań [...] z takim zjawiskiem zaczynamy mieć do czynienia”³. Autor wskazywał wtedy, że zmiany w strukturze kształcenia w Polsce są oderwane od zgłaszanego popytu na pracę i dalsza ich kontynuacja może prowadzić do pogłębiania się problemów na rynku pracy. Na ujemne konsekwencje (obok dodatnich) nadwyżki wykształcenia,

³ M. Kabaj, *Ekonomia...*, s. 277–278.

wynikającej ze skokowego wzrostu liczby studentów i absolwentów wyższych uczelni, wskazywał też Józef Orczyk, zaliczając do nich⁴:

- gwałtowne zwiększenie luki edukacyjnej pomiędzy starszą i młodszą generacją,
- narastanie trudności związanych z uzyskaniem pracy odpowiadającej kwalifikacjom i oczekiwaniom absolwentów szkół wyższych,
- wzrost migracji znacznej części wykształconej młodzieży,
- możliwość wystąpienia mniejszego zainteresowania uzyskaniem wyższego wykształcenia jako niezbędnego warunku powodzenia na rynku pracy.

Z kolei Agata Zagórowska, analizując sytuację osób z wyższym wykształceniem na polskim rynku pracy w pierwszych dwóch dekadach przemian ustrojowych, wskazała na jej zróżnicowanie czasowe i wyróżniła cztery fazy tej sytuacji⁵:

- 1) pierwsza – charakteryzowała się wysokim zapotrzebowaniem gospodarki na kadry z wykształceniem wyższym, co powodowało też wzrost zainteresowania studiami,
- 2) druga – charakteryzowała się wzrostem trudności ze znalezieniem stabilnych i dobrze płatnych miejsc pracy (w pierwszym sektorze rynku), co wywołało reakcję dostosowawczą wśród tych osób w postaci studiowania dwóch różnych kierunków,
- 3) trzecia – cechowała się wysoką dynamiką bezrobocia wśród osób z wykształceniem wyższym, co w powiązaniu z przystąpieniem Polski do UE i otwarciem się unijnych rynków pracy, sprzyjało emigracji zagranicznej tych osób,
- 4) czwarta – charakteryzowała się determinacją młodych ludzi w podejmowaniu jakiegokolwiek pracy, co z kolei rodziło szereg negatywnych skutków w różnych wymiarach życia (w tym zjawisko zatrudnienia nieadekwatnego oraz zatrudnienia nisko opłacanego (*underemployment* i *working poor*)).

Analiza sytuacji osób z wykształceniem wyższym na polskim rynku pracy w latach 1990–2018 prowadzi do niejednoznacznej oceny tej sytuacji. Wśród niepokojących zjawisk zwraca uwagę przede wszystkim narastający problem niedostatecznej liczby miejsc pracy w zawodach, które mogłyby być wykonywane przez osoby posiadające wyższe wykształcenie, tj. dla przedstawicieli dwóch

⁴ J. Orczyk, *Nadwyżka wykształcenia – kłopot czy korzyść?*, [w:] E. Kryńska (red.), *Polityka społeczno-ekonomiczna w dobie przemian*, UŁ, Łódź 2006, s. 111–112.

⁵ A. Zagórowska, *Konflikt generacyjny wokół pracy*, [w:] A. Zagórowska (red.), *Perspektywy młodzieży. Młodzież w perspektywie. Region – Polska – Europa – Świat*, Polit. Opolska, Opole 2012, s. 22–23.

wielkich grup zawodów: *specjalistów* oraz *przedstawicieli władz publicznych, wyższych urzędników i kierowników*⁶. Należy zauważyć, że w pierwszej dekadzie okresu transformacji (1990–2000) łączne zapotrzebowanie na pracowników reprezentujących te zawody przewyższało znacznie ówczesną liczebność kadr posiadających wyższe wykształcenie (tab. 2). Liczba pracujących specjalistów oraz *przedstawicieli władz publicznych, wyższych urzędników i kierowników* znacznie przewyższała w tym czasie ogólną liczbę pracujących z wyższym wykształceniem. Przyjmując uproszczone założenie, że do wykonywania tych zawodów, pożądanym lub koniecznym jest wyższy poziom wykształcenia, można wskazać, że w analizowanym okresie odczuwany był deficyt kadr posiadających ukończoną szkołę wyższą (szacowany na ok 650 tys. w 1995 r.). Sytuacja taka nie trwała zbyt długo. W następnym okresie (2000–2018), wraz z kontynuacją intensywnego wzrostu rozmiarów kształcenia w szkołach wyższych, liczba pracujących legitymujących się wykształceniem wyższym zaczęła stopniowo przerastać rozmiary zapotrzebowania na *specjalistów* oraz *przedstawicieli władz publicznych, wyższych urzędników i kierowników*. W stosunku do wielkości tego popytu na pracę pojawiła się zatem nadwyżka kadr z wykształceniem wyższym. Tym samym narastającym problemem stało się wykonywanie przez osoby legitymujące się ukończeniem szkoły wyższej prac (zawodów) niewymagających posiadania kwalifikacji uzyskiwanych na tym poziomie kształcenia. Po 2000 roku zjawisko to dotyczyło w Polsce coraz większej grupy pracobiorców. Można szacować, że w okresie ostatnich kilkunastu lat liczebność tej grupy pracowników wzrosła wielokrotnie, tj. z ok. 71 tys. w 2005 roku do 1525 tys. w 2018 roku (tab. 2).

⁶ Zgodnie z klasyfikacją zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy wyróżnia się 10 wielkich grup zawodów. W stosunku do dwóch spośród nich, tj. *specjalistów* oraz *przedstawicieli władz publicznych, wyższych urzędników i kierowników*, można przyjąć uproszczone założenie, że obejmują one zawody, do wykonywania których pożądanym lub koniecznym jest wyższy poziom wykształcenia. Wskazują na to ustawowe charakterystyki tych zawodów. *Specjaliści* to grupa zawodowa obejmująca zawody wymagające posiadania wysokiego poziomu wiedzy zawodowej, umiejętności oraz doświadczenia w zakresie nauk technicznych, przyrodniczych, społecznych, humanistycznych i politycznych. Wykonywanie tych zawodów wymaga poziomu kwalifikacji odnoszonego do wykształcenia uzyskiwanego na studiach wyższych zawodowych, magisterskich, doktoranckich czy podyplomowych. Z kolei *Przedstawiciele władz publicznych, wyższych urzędników i kierowników* to grupa zawodowa obejmująca zawody, w których podstawowymi zadaniami są planowanie, określanie i realizowanie podstawowych celów i kierunków polityki państwa, formułowanie przepisów prawnych oraz kierowanie działalnością jednostek administracji publicznej, a także sprawowanie funkcji zarządzania w przedsiębiorstwach lub ich wewnętrznych jednostkach organizacyjnych (Dz.U. 2002 r. Nr 222, poz. 1868; Dz.U. 2004 r. Nr 265, poz. 2644; Dz.U. 2010 r. Nr 82, poz. 537; Dz.U. 2014 r. poz. 760).

Tabela 2. Wybrane dane o sytuacji osób z wyższym wykształceniem na rynku pracy w Polsce w latach 1992–2018

Wyszczególnienie		1992	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018
		w tys.							
Pracujący ogółem (A)		15135	14771	14540	14390	16075	16280	16404	16409
Pracujący w wykształceniu wyższym (B)		1541	1688	2055	3137	4557	5394	5739	5838
Pracujący przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy (C)		.	934	900	841	1059	995	1052	1037
Pracujący specjaliści (D)		.	1400	1549	2225	2775	3098	3260	3276
Razem zawody odpowiednie dla osób z wykształceniem wyższym (E= C+D)		.	2334	2449	3066	3834	4093	4312	4313
B – (E)		.	-646	-394	71	723	1301	1427	1525
		w%							
Udział osób z wykształceniem wyższym w ogólnej liczbie pracujących (B):(A)		10,2	11,4	14,1	21,8	28,3	33,1	35,0	35,6
Wskaźnik Zatrudnienia	ogółem	53,3	50,7	47,4	45,9	50,2	52,6	53,7	54,0
	osoby z wykształceniem wyższym	77,2	78,8	76,6	74,5	76,5	77,9	78,6	79,4
Stopa bezrobocia	ogółem	13,7	13,1	16,0	16,7	9,3	6,9	4,5	3,8
	osoby z wykształceniem wyższym	5,3	3,0	4,8	7,3	4,7	3,6	2,3	1,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Aktywność Ekonomiczna Ludności Polski IV kwartał* (1992; 2018), GUS, Warszawa.

Zarysowana sytuacja skłania do wniosku, że gospodarka polska w badanym okresie nie tworzyła zapotrzebowania na wysoko kwalifikowane kadry, adekwatnego pod względem ilościowym do dużych rozmiarów kształcenia w szkolnictwie wyższym. Należy zauważyć, że rynek pracy zgłaszał w tym czasie zapotrzebowanie na przedstawicieli różnych grup zawodowych, przy czym udział *specjalistów* w tym popycie nie przekraczał 20%, a udział *przedstawicieli władz publicznych i kierowników* 6,4% (tab. 3). Warto dodać, że pojawiające się w niektórych okresach deficyty zasobów pracy dotyczyły grup zawodów niewymagających wyższego poziomu wykształcenia, takich jak: operatorzy i monterzy

maszyn i urzędzeń czy pracownicy przy pracach prostych⁷. Również ostatnie lata (2014–2018), związane z poprawą sytuacji na rynku pracy, wyraźnym spadkiem bezrobocia i wzrostem zatrudnienia, wskazują na potrzebę prowadzenia bardziej wyważonej, zróżnicowanej struktury kształcenia zawodowego, obejmującej różne grupy zawodów oraz poziomy tego kształcenia. Należy bowiem zauważyć, że przyrost liczby pracujących *specjalistów*, choć znaczny – bowiem wynoszący 276 tys. osób, był w tych latach wyraźnie niższy od przyrostu liczby pracujących *techników i innego średniego personelu*, wynoszącego 338 tys. osób. Grupę zawodową *techników i innego średniego personelu* charakteryzowała też dużo wyższa, w porównaniu ze *specjalistami* oraz *przedstawicielami władz publicznych, wyższymi urzędnikami i kierownikami*, dynamika przyrostu pracujących (117,6% wobec 109,2%). Z kolei podobną dynamiką przyrostu pracujących, jak w przypadku specjalistów, charakteryzowała się grupa zawodowa *operatorów i monterów maszyn i urzędzeń* (tab. 3). Warto ponadto wskazać, że w 2017 roku łączny przyrost liczby pracujących *specjalistów* oraz przedstawicieli władz publicznych, *wyższych urzędników i kierowników* wyniósł 140 tys. osób (w porównaniu z 2016 r.) i był on blisko trzy razy niższy od liczby absolwentów opuszczających w tym roku szkoły wyższe, wynoszącej 387,5 tys. osób⁸.

Tabela 3. Przyrosty liczby pracujących w wybranych grupach zawodów w Polsce w latach 2014–2018

Nazwa wielka grupa zawodów (nr klasyfikacyjny grupy)	2014	2015	2016	2017	2018	2014– 2018	Dynamika 2014=100
	Liczba pracujących, w tys.						%
Pracujący ogółem, w tym:	16018	16280	16328	16404	16409	+391	102,4
Przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy (1)	986	995	1051	1052	1037	51	105,2
Specjaliści (2)	3000	3098	3121	3260	3276	276	109,2
Technicy i inny średni personel (3)	1920	2035	2115	2177	2258	338	117,6
Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy (7)	2394	2434	2502	2470	2476	82	103,4

⁷ Zobacz wyniki monitoringu zawodów deficytowych i nadwyżkowych dla dolnośląskiego rynku pracy: K. Sipurzyńska-Rudnicka, *Monitoring zawodów deficytowych i nadwyżkowych*, [w:] Z. Hasińska i K., Sipurzyńska-Rudnicka (red.), *Rynek pracy województwa dolnośląskiego w latach 1999–2009*, UE, Wrocław 2011, s. 196–200.

⁸ *Mały Rocznik Statystyczny Polski*, GUS, Warszawa 2018, s. 202.

Cd. tabeli 3

Nazwa wielka grupa zawodów (nr klasyfikacyjny grupy)	2014	2015	2016	2017	2018	2014– 2018	Dynamika 2014=100
	Liczba pracujących, w tys.						%
Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń (8)	1543	1609	1671	1699	1682	139	109,0
Udział Specjalistów w ogólnej liczbie pracujących, w%	18,7	19,0	19,1	19,9	20,0	x	x
Udział Przedstawicieli władz publicznych, wyższych urzędników i kierowników w ogólnej liczbie pracujących, w%	6,1	6,1	6,4	6,4	6,3	x	x

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Aktywność Ekonomiczna...*, 2014, s. 88; 2015, s. 92; 2016, s. 138; 2017, s. 144; 2018, s. 144.

Nie bez znaczenia dla rozważań na temat zmian w rozmiarach i strukturze kształcenia w kontekście potrzeb rynku pracy, są doświadczenia płynące z innych krajów. Wskazują one na to, że problem deficytu miejsc pracy, adekwatnych do wysokiego poziomu wykształcenia coraz liczniejszej części społeczeństwa, występuje w wielu państwach europejskich. Dotyka on zwłaszcza ludzi młodych, którym po studiach nie jest łatwo znaleźć pracę odpowiadającą uzyskanemu wykształceniu⁹. Zauważalnym problemem jest wykonywanie przez nich prac, które nie wymagają wysokich kwalifikacji i umiejętności zawodowych. Na przykład w 2007 roku w całej Unii Europejskiej tylko 55% absolwentów szkół wyższych pracowało jako „kadra zarządzająca” lub „specjaliści wyższego szczebla”, zaś 20% jako „technicy” lub „specjaliści niższego szczebla”¹⁰. Należy przypuszczać, że przewidywany w najbliższych latach rozwój sektora technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych będzie sprzyjał wzrostowi popytu na absolwentów szkół wyższych. Prognozy Europejskiego Centrum Rozwoju Kształcenia Zawodowego wskazują, że do 2025 roku we wszystkich krajach UE wystąpi wzrost zapotrzebowania na pracowników z wysokimi kwalifikacjami, przy czym wzrost zatrudnienia w grupie zawodowej *specjalistów* jest szacowany na 7,8%, a w grupie *menedżerów* na 9,2% (tab. 4).

⁹ A. Skórska, *Wykształcenie jako determinanta zatrudnienia młodzieży w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej*, [w:] A. Zagórska (red.), *Perspektywy młodzieży...*, s. 83; A. Zagórska, *Konflikt generacyjny...*, s. 23.

¹⁰ Eadem, *Wykształcenie...*, s. 92.

Tabela 4. Prognozowane zmiany w zatrudnieniu według wielkich grup zawodów w Unii Europejskiej w latach 2015–2025, w%

Menedżerowie	Specjaliści	Technicy i średni personel	Pracownicy biurowi	Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy	Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	Operatorzy przemysłowi i rzemieślnicy	Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	Pracownicy przy pracach prostych
Zmiana w rozmiarach zatrudnienia, w%								
+9,2	+7,8	+10,4	-3,2	+1,8	-12,8	-5,6	-1,8	+7,8

Źródło: K. Matuszczyk, *Czy imigranci pomogą rozwiązać problem demograficzny na rynkach pracy w Unii Europejskiej? Analiza polityki imigracyjnej na przykładzie polityki niemieckiej wobec uchodźców po 2015 roku*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2016, nr 4 (131), s. 48.

Należy jednak zauważyć, że przewidywane zmiany w strukturze popytu na pracę będą bardziej złożone. Najwyższy wzrost zatrudnienia, bowiem o 10,4%, przewidywany jest w grupie zawodowej *techników*. Znaczne zapotrzebowanie będzie też na osoby z niskimi kwalifikacjami, rekrutowane na stanowiska *pracowników przy pracach prostych*. Wzrost zatrudnienia w tej grupie, szacowany na ok. 8%, będzie zbliżony do wzrostu zatrudnienia w grupie zawodowej *specjalistów* oraz *menedżerów*. Powyższe prognozy popytu na pracę wskazują, że zdobycie wyższego wykształcenia może być dobrym sposobem na dostosowanie się do tych przewidywanych zmian na rynku pracy, jednak podobnie jak to już obserwujemy obecnie, nie będzie gwarantem sukcesu na tym rynku.

Oceniając dotychczasową sytuację osób z wykształceniem wyższym na polskim rynku pracy, należy zauważyć, iż wiele danych statystycznych wskazuje również na to, że osoby te lepiej (w porównaniu z innymi grupami) radziły sobie na tym rynku i potrafiły skuteczniej odnaleźć się w niełatwej po 1989 roku rzeczywistości gospodarczej kraju (tab. 2). Jednym z wyrazów tego stanu był intensywny wzrost udziału tej grupy w ogólnej liczbie pracujących, tj. z 10,2% w 1992 roku do 35,6% w 2018 roku. Ludność z wykształceniem wyższym charakteryzowała się w badanym okresie wyraźnie wyższymi (na tle przeciętnych w kraju) wartościami wskaźnika zatrudnienia, tj. wynoszącymi od 74,2% do 79,9%. Analizowane zasoby pracy były także bardziej odporne na zagrożenie bezrobociem, czego wyrazem są znacznie niższe w tej grupie (na tle przeciętnych w kraju) wartości stopy bezrobocia, tj. wynoszące od 1,6% do 7,3%. Należy podkreślić, że rozwój szkolnictwa wyższego przyczynił się do rozwoju segmentu

ryнку pracy adresowanego do *specjalistów*, co ilustruje wzrost o ponad 10 punktów procentowych odsetka osób wykonujących te zawody (z 9,5% do 20%).

Również dane dotyczące płac wskazują, że wykształcenie wyższe dawało szansę na uzyskiwanie wyższych dochodów z pracy. Dotyczyło to jednak głównie osób, które wykonywały zawody należące do grupy *specjalistów* lub *przedstawicieli władz publicznych, wyższych urzędników i kierowników*. Pracujący w tych zawodach uzyskiwali wynagrodzenia wyższe w porównaniu z pozostałymi, wielkimi grupami zawodowymi oraz współtworzyli elitarną kategorię grup zawodów, w których przeciętne wynagrodzenia były wyższe od średniej krajowej¹¹.

Sytuacja absolwentów szkół wyższych na rynku pracy

Sytuacja na rynku pracy osób z wyższym wykształceniem jest zróżnicowana ze względu na różne cechy społeczno-demograficzne tej ludności. Znaczący walor poznawczy i aplikacyjny, zwłaszcza w zakresie prowadzenia badań procesów edukacyjno-zawodowych oraz podwyższania jakości kształcenia i dostosowywania oferty edukacyjnej szkół wyższych do wymogów rynku pracy, może mieć wiedza o losach zawodowych absolwentów szkół wyższych w pierwszym okresie (1–2 lata) po ukończeniu studiów. Od kilku lat bogatej informacji na ten temat dostarcza ogólnopolski system monitorowania ekonomicznych losów absolwentów szkół wyższych – system ELA¹². Informacje z tej bazy dotyczą m. in. takich aspektów sytuacji absolwentów szkół wyższych na rynku pracy, jak: praca, czas poszukiwania pracy, bezrobocie, wynagrodzenia czy łączenie pracy z edukacją.

Dostępne raporty umożliwiają scharakteryzowanie losów ekonomicznych absolwentów, którzy uzyskali dyplom ukończenia studiów w 2016 roku (okres obserwacji od stycznia 2016 r. do września 2017 r.). Wyższa aktywność na rynku pracy charakteryzowała absolwentów studiów II stopnia. Po uzyskaniu dyplomu 89% spośród nich pracowało, a 77,5% było zatrudnionych na umowę o pracę. Studia kontynuowało zaś już tylko 12,6% osób w tej grupie. Zauważyć należy,

¹¹ *Struktura wynagrodzeń według zawodów w październiku 2016 r.*, GUS, Warszawa 2018, s. 15.

¹² W systemie ELA źródłem informacji o losach absolwentów szkół wyższych są dane administracyjne pochodzące z dwóch zasadniczych źródeł, tj. systemu informacji Zakładu Ubezpieczeń Społecznych oraz z systemu POL-on, czyli systemu informacji o szkolnictwie wyższym wspierającego pracę Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Dotychczas było kilka edycji tego badania: pierwsza badała losy zawodowe absolwentów rocznika 2014, druga – losy zawodowe absolwentów roczników 2014–2015, trzecia – losy zawodowe absolwentów roczników 2014–2016. Trwa realizacja 4 edycji badania, dotyczącej roczników 2014–2017. Zob. *Ogólnopolski system monitorowania Ekonomicznych Losów Absolwentów szkół wyższych*,

<http://www.ela.nauka.gov.pl> (10.04.2019).

że spora część absolwentów studiów II stopnia, bowiem 22,7% ogółu, doświadczyła w okresie badania bezrobocia, tj. zdarzyło się im przynajmniej raz być zarejestrowanym bezrobotnym. Z kolei absolwenci studiów I stopnia byli mniej aktywni na rynku pracy. Wiązać to należy z tym, że większa ich część (66% ogółu) kontynuowała naukę i prawdopodobnie wejdzie w pełni na rynek pracy dopiero po ukończeniu studiów II stopnia. Zarówno w przypadku absolwentów I, jak i II stopnia studiów, zwracają uwagę niskie odsetki osób, które po uzyskaniu dyplomu korzystały z samozatrudnienia (odpowiednio 4,8% i 6,9%).

Tabela 5. Aktywność zawodowa absolwentów szkół wyższych, którzy uzyskali dyplom w 2016 roku

Cechy populacji absolwentów szkół wyższych z 2016 r.		Studia I stopnia	Studia II stopnia
Liczba absolwentów		190629	142575
Absolwenci, którzy w okresie badania*:	wystąpili w rejestrach ZUS	127802 (67%)	132753 (93,1%)
	nie wystąpili w rejestrach ZUS	62827 (33%)	9820 (6,9%)
Procent absolwentów, którzy mieli doświadczenie studiowania po uzyskaniu dyplomu		66,1%	12,6%
Procent absolwentów, którzy w okresie badania* doświadczyli bezrobocia, tj. którym zdarzyło się przynajmniej raz być zarejestrowanym bezrobotnym		14,5%	22,7%
Procent absolwentów, którzy mieli doświadczenie jakiegokolwiek pracy w okresie badania*		61,9%	88,6%
Procent absolwentów, którzy w okresie badania* mieli doświadczenie pracy na umowę o pracę		51,7%	77,5%
Procent absolwentów, którzy mieli doświadczenie samozatrudnienia w okresie badania*		4,8%	6,9%

*od dnia uzyskania dyplomu do 30.09.2017 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Ogólnopolski system monitorowania Ekonomicznych Losów Absolwentów szkół wyższych*, <http://www.ela.nauka.gov.pl> (10.04.2019).

Ze stopniem ukończonych studiów wiąże się zróżnicowany czas poszukiwania pracy (tab. 5). W przypadku absolwentów II stopnia studiów, średni czas od uzyskania dyplomu do podjęcia pierwszej pracy był wyraźnie krótszy i wyniósł 1,74 miesiąca (dla jakiegokolwiek pracy) oraz 2,28 miesiąca w przypadku zatrudnienia na umowę o pracę. Absolwentom studiów I stopnia znalezienie pracy zajmowało więcej czasu, średnio 3,64 miesiąca, a w przypadku zatrudnienia na umowę o pracę – 4,01 miesiąca.

Tabela 6. Czas poszukiwania pracy* przez absolwentów szkół wyższych, którzy uzyskali dyplom w 2016 roku

Wyszczególnienie	Studia I stopnia	Studia II stopnia
Średni czas (w miesiącach) od uzyskania dyplomu do podjęcia pierwszej pracy po uzyskaniu dyplomu	3,64	1,74
Średni czas (w miesiącach) od uzyskania dyplomu do podjęcia pierwszej pracy na umowę o pracę	4,01	2,28

* Przez moment otrzymania pracy rozumie się datę odprowadzenia pierwszej składki do ZUS z tytułu uzyskanego wynagrodzenia.

Źródło: jak w tab. 5.

Osoby, które ukończyły studia w 2016 roku, uzyskiwały w badanym okresie wynagrodzenia wyraźnie niższe od przeciętnego, miesięcznego wynagrodzenia w kraju¹³. Dotyczyło to zwłaszcza absolwentów studiów I stopnia. W przypadku absolwentów studiów II stopnia, średnie miesięczne wynagrodzenia ze wszystkich źródeł wyniosły 2990,25 zł, a z tytułu umów o pracę 3186,66 zł (tab. 7). Jeszcze niższe były mediany średnich wynagrodzeń w tej grupie, gdyż wynosiły odpowiednio: 2650 zł (ze wszystkich źródeł) oraz 2809,59 zł (z umów o pracę). Informacje z systemu ELA wskazują zatem na większą atrakcyjność płacową zatrudnienia na podstawie umowy o pracę.

Tabela 7. Wynagrodzenia pracujących absolwentów szkół wyższych, którzy uzyskali dyplom w 2016 roku*

Wyszczególnienie	Studia I stopnia	Studia II stopnia
Średnie miesięczne wynagrodzenia ze wszystkich źródeł	2511,39 zł	2990,25 zł
Średnie miesięczne wynagrodzenia z tytułu umów o pracę	2755,59 zł	3186,66 zł
Mediany średnich miesięcznych wynagrodzeń ze wszystkich źródeł	2184,71 zł	2650,00 zł
Mediany średnich miesięcznych wynagrodzeń z tytułu umów o pracę	2425,48 zł	2809,59 zł

*od dnia uzyskania dyplomu do 30.09.2017 r.

Źródło: jak w tab. 5.

¹³ Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w kraju wyniosło: 4290,52 zł w 2016 r. oraz 4492,43 zł w 2017 r. Zob.: *Wynagrodzenia*, http://ela.nauka.gov.pl/reports/pl/kraj/16_1_PL_2st_wynagrodzenia.pdf, s. 2 (10.04.2019).

Charakteryzując losy ekonomiczne absolwentów szkół wyższych na podstawie danych z systemu ELA, należy pamiętać, że zakres tych danych jest ograniczony zawartością rejestrów. Istotną wadą tego systemu jest m.in. to, że w zbiorach ZUS nie są rejestrowane umowy o dzieło oraz umowy zlecenia podpisywane ze studentami (z wyjątkiem umów o dzieło i umów zlecenia zawieranych z pracodawcą zatrudniającym daną osobę na umowę o pracę). System ELA nie uwzględnia też w swych zasobach opinii i ocen absolwentów oraz ich pracodawców, gdyż takie informacje nie są gromadzone w rejestrach administracyjnych. Dlatego dla uzyskania szerszego oglądu sytuacji młodzieży kończącej szkoły wyższe konieczne jest uzupełnienie wyników bazy ELA wynikami innych badań, dotyczących tej grupy ludności, prowadzonych przez inne ośrodki, np. uczelnie.

Zachowania na rynku pracy oraz plany zawodowe studentów śląskich szkół wyższych

Charakterystyka badań

Prezentowane wyniki badań empirycznych zostały opracowane na podstawie realizacji międzyuczelnianego projektu pt. *Edukacja młodzieży a rynek pracy*, zorganizowanych przez Sekcję Regionalnych Badań Społecznych Komitetu Nauk o Pracy i Polityce Społecznej PAN w Opolu. Badania prowadzili pracownicy naukowi reprezentujący pięć uczelni śląskich, tj. Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Śląski oraz Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Uniwersytet Wrocławski oraz Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu. Badania zostały rozpoczęte w 2017 roku, a ukończono je w pierwszej połowie 2018 roku.

Badania dotyczyły młodzieży studiującej kierunki humanistyczno-społeczne. Taki wybór grupy badawczej wynika z powszechności kształcenia na tych kierunkach, co sprawia, że osoby je studiujące stanowią liczną grupę odbiorców rozwiązań z zakresu polityki edukacyjnej państwa. Wyniki przeprowadzonych badań, oparte na opiniach i oczekiwaniach tej znaczącej grupy studentów, mogą być istotnym źródłem informacji i inspiracji dla podmiotów zajmujących się funkcjonowaniem szkolnictwa wyższego.

Badaniami objęto łącznie 4059 studentów, w tym 2536 studiujących na I stopniu i 1523 na II stopniu, kształcących się na kierunkach: administracja, ekonomia, filozofia, historia, pedagogika, prawo, socjologia i zarządzanie. W realizacji

badan wykorzystano dwie ankiety audytoryjne. Jedną wypełniali studenci rozpoczynający studia I stopnia, zaś drugą studenci kończący studia II stopnia.

W niniejszej publikacji prezentowane są wyniki obejmujące studentów drugiego roku studiów stacjonarnych II stopnia, a więc tych, którzy kończą wieloletnią edukację, znajdują się najbliżej rynku pracy i mogą posiadać już znaczące doświadczenie na temat swojego miejsca i szans na tym rynku pracy. Spośród 1523 studentów objętych badaniami i kończących studia II stopnia, najliczniejszą grupę reprezentowali studium prawo oraz pedagogikę. Również dużą grupę, choć mniej liczną, stanowili studenci ekonomii, administracji i zarządzania, natomiast najmniej liczną reprezentację w badaniach stanowili uczyć się na kierunkach: filozofia, socjologia i historia. Udział studentów objętych badaniami w ogólnej liczbie studiujących na wymienionych kierunkach w śląskich uczelniach wynosił 62,4%.

Celem tej części artykułu jest ukazanie aktywności młodzieży na rynku pracy oraz jej dalszych planów zawodowych po ukończeniu szkoły wyższej. W szczególności badania ukierunkowane były na poszukiwanie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakie jest doświadczenie zawodowe studentów na rynku pracy zdobyte podczas kształcenia w szkole wyższej?
2. Jakie plany mają studenci w odniesieniu do:
 - a) kariery zawodowej po ukończeniu studiów;
 - b) poszukiwania pracy w zawodzie zgodnym ze zdobytym wykształceniem;
 - c) lokalizacji miejsca pracy po ukończeniu studiów (np. rynek krajowy czy zagraniczny)?

Doświadczenie i aktywność studentów na rynku pracy

Z badań przeprowadzonych na śląskich uczelniach wynika, że studenci kończący naukę na studiach II stopnia przejawiają dużą aktywność na rynku pracy. Zaledwie 8% spośród nich wskazało, że nigdy nie pracowało zarobkowo (tab. 8). Ta duża aktywność może wynikać z korzyści, jakie daje praca studentowi. W tych badaniach nie identyfikowano motywów podejmowania pracy, lecz z wielu innych badań wynika, że jest to głównie motyw finansowy. Praca niewątpliwie daje możliwość podreperowania swojego budżetu oraz niezależność finansową¹⁴. Wprawdzie studenci mają prawo do pomocy finansowej w postaci

¹⁴ W. Jarecki, R. Rudnik, *Zatrudnianie i motywowanie pracujących studentów*, Studia i Prace, Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego nr 39, t. 3, US, Szczecin 2015, s. 287.

stypendium socjalnego, stypendium rektora dla najlepszych studentów i stypendium ministra za wybitne osiągnięcia, stypendium dla osób niepełnosprawnych oraz zapomogi, jednak warunkiem otrzymania pomocy materialnej jest nieprzekroczenie progu dochodowego lub też spełnienie innych wymogów, co ogranicza krąg beneficjentów tych świadczeń¹⁵. Korzyścią z wykonywania pracy w trakcie studiów, nie mniej istotną niż uzyskanie dochodów, jest także możliwość zdobycia doświadczenia zawodowego¹⁶. Przeglądając oferty pracy kierowane do osób z wyższym wykształceniem można zauważyć, że pracodawcy często oczekują już od kandydatów do pracy pewnego doświadczenia zawodowego. Dlatego też coraz większa liczba studentów podejmuje pracę jeszcze w trakcie nauki, by po jej ukończeniu ułatwić sobie wejście na rynek pracy. Nawiązanie kontaktu z pracodawcą w okresie studiów stwarza możliwość kontynuowania pracy u tego pracodawcy po ukończeniu szkoły.

Z przeprowadzonych badań wynika, że aż 90% ogółu studentów kończących naukę pracuje obecnie lub pracowało w przeszłości. Najczęstszymi formami aktywności zarobkowej w okresie trwania studiów były dla nich: praca na podstawie umowy cywilno-prawnej (zlecenia, o dzieło) lub wykonywanie okresowo pracy w czasie wakacji czy też przerwy w nauce. Te dwie formy realizowania pracy występowały najczęściej niezależnie od rodzaju ukończonej uczelni i kierunku studiów. Korzystało z nich około 55% ogółu studentów objętych badaniami.

Tabela 8. Doświadczenie zawodowe studentów na rynku pracy

Wyszczególnienie	Prawo	Pedagogika	Ekonomia	Administracja	Zarządzanie	Historia	Socjologia	Filozofia	Ogółem
	Struktura odpowiedzi w%								
Obecnie pracuję na podstawie umowy cywilno-prawnej (zlecenia, o dzieło)	29,2	28,1	21,7	25,4	33,3	23,4	36,4	31,6	27,9
Kilka razy pracowałem(am) okresowo np. w czasie wakacji, przerwy w nauce	23,8	22,7	33,2	34,8	26,0	27,2	25,7	10,5	26,7

¹⁵ S. Banaś, Ł. Błąd, *Organizacja studiów, stypendia oraz funkcjonowanie samorządu i organizacji studenckich*, [w:] S. Waltoś, A. Rozmus (red.), *Szkolnictwo wyższe w Polsce. Ustrój, prawo, organizacja*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 551.

¹⁶ I. Ostoj, *Motywy podejmowania pracy przez studentów stacjonarnych – wyniki badań*, [w:] D. Miłaszewicz (red.), *Problemy współczesnej ekonomii*, Studia i Prace, Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego nr 44, t. 1, US, Szczecin 2016, s. 235.

Cd. tabeli 8

Wyszczególnienie	Prawo	Pedagogika	Ekonomia	Administracja	Zarządzanie	Historia	Socjologia	Filozofia	Ogółem
	Struktura odpowiedzi w%								
Obecnie pracuję na podstawie luźnego (niesformalizowanego) dogadywania się z pracodawcą	13,6	10,5	1,8	5,5	6,8	6,5	7,6	15,8	8,8
Nigdy nie pracowałem(am) zarobkowo	9,1	9,5	6,6	10,5	2,3	11,7	10,6	10,5	8,4
Obecnie pracuję na umowę o pracę na czas nieokreślony	6,8	4,4	9,3	4,4	7,3	5,2	3,0	0,0	6,1
Obecnie pracuję na umowę o pracę na czas określony	6,8	15,9	15,9	8,3	16,4	14,3	4,5	21,1	11,8
Raz pracowałem(am) okresowo (np. w czasie wakacji, przerwy w nauce)	6,6	6,5	8,0	8,9	3,4	7,8	6,1	0,0	6,6
Prowadzę własną działalność gospodarczą	2,7	1,7	3,1	1,1	1,7	2,6	6,1	10,5	2,5
Brak odpowiedzi	1,4	0,7	0,4	1,1	2,8	1,3	0,0	0,0	1,2
Ogółem	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań przeprowadzonych przez Sekcję Regionalnych Badań Społecznych Komitetu Nauk o Pracy i Polityce Społecznej PAN w Opolu w latach 2017–2018.

W momencie badania pracowało 57,1% wszystkich ankietowanych studentów. Blisko połowa z nich wykonywała pracę na podstawie umowy cywilnoprawnej, 21% było zatrudnionych na umowę o pracę na czas określony, a 10,5% pracowało na podstawie umowy o pracę na czas nieokreślony. Należy zauważyć, że dużej aktywności zarobkowej studentów sprzyjała sytuacja w gospodarce i na rynku pracy. Lata 2017–2018 charakteryzują się kontynuacją obserwowanej od 2013 roku tendencji wzrostowej dynamiki PKB, sprzyjającej wzrostowi zapotrzebowania na pracowników. Towarzyszy temu obserwowany od kilku lat spadek stopy bezrobocia¹⁷. Wartości tego wskaźnika osiągnęły w Polsce najniższy poziom od 1990 roku. Szczególnie niskie wartości stopy bezrobocia odnotowano w miastach, w których przeprowadzono badania. W Katowicach i we Wrocławiu wynosiła ona ok. 2%.

Nie bez znaczenia dla dużej aktywności studentów na rynku pracy ma też, spowodowany procesami demograficznymi, wyraźny ubytek ludności w wieku produkcyjnym. Jej zasoby skurczyły się w Polsce w latach 2010–2017 o ponad 1,0

¹⁷ Zob. *Bezrobocie rejestrowane I–IV kwartał*, GUS, Warszawa 2013–2018; *Produkt krajowy brutto – szacunek*, GUS, Warszawa 2014–2017.

mln¹⁸. Eksperti wskazują, że taka sytuacja demograficzna skłania pracodawców do bardziej racjonalnego wykorzystania dostępnych w kraju zasobów siły roboczej, między innymi poprzez rozszerzanie zatrudnienia grup dotychczas słabiej wykorzystywanych na rynku pracy, w tym m.in. młodzieży uczącej się¹⁹. Aktywności zawodowej studentów sprzyjają też rosnące płace oraz wprowadzone niedawno regulacje dotyczące wynagrodzeń. Przepisy ustawowe, obowiązujące od 1 stycznia 2017 roku, wprowadziły minimalną stawkę za godzinę wykonywania obowiązków na umowie zlecenie lub umowie o świadczenie usług²⁰, co jest czynnikiem zachęcającym młodzież do wejścia na rynek pracy.

Plany zawodowe młodzieży kończącej studia

Celem prowadzonych badań było także poznanie planów zawodowych studentów kończących naukę. Wyniki tych badań wskazują, że większość (ok. 85%) studentów kończących naukę w szkole wyższej ma już dość wyraźnie sprecyzowane plany dotyczące kariery zawodowej. Tylko 13% badanych nie miało jeszcze ukształtowanych poglądów na ten temat (tab. 9). Najczęstszym pomysłem na początek kariery zawodowej jest podjęcie zatrudnienia w sektorze publicznym (rządowym lub samorządowym). Zamiar pracy w tym sektorze wyraziło ok. 24% respondentów, ale należy zauważyć, że odsetek ten jest wyraźnie zróżnicowany w zależności od kierunku studiów. Związanie kariery z tym sektorem znacznie częściej, w porównaniu z innymi kierunkami studiów, wyrażali studenci administracji (50% ogółu) oraz pedagogiki (33% ogółu). Deklaracje w tym zakresie nie zaskakują, gdyż kształcenie w tych dziedzinach jest w znacznym stopniu ukierunkowane na potrzeby funkcjonowania sektora publicznego. Pracę w sektorze publicznym zadeklarował także co piąty student prawa oraz historii i socjologii. Z kolei studenci kierunków związanych z funkcjonowaniem sektora rynkowego i biznesu, tj. ekonomii oraz zarządzania, znacznie częściej w porównaniu z innymi kierunkami, planują podjęcie pracy w firmie międzynarodowej (22% ogółu studentów ekonomii i 26,5% studentów zarządzania) oraz w sektorze prywatnym (20,8% studentów ekonomii i 16% studentów zarządzania). Pracę

¹⁸ *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, GUS, Warszawa 2018, s. 43.

¹⁹ A. Skórska, *Uwarunkowania demograficzne*, [w:] D. Kotlorz (red.), *Ekonomia rynku pracy*, UE, Katowice 2007, s. 79–80.

²⁰ W 2017 r. minimalna stawka za godzinę wykonywania obowiązków na umowie zlecenie lub umowie o świadczenie usług wynosiła 13 zł, a w 2018 r. 13,70 zł. Zob. Ustawa z dnia 22.07.2016 r. o zmianie ustawy o minimalnym wynagrodzeniu za pracę oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2016 r., poz. 1265).

w sektorze prywatnym planuje podjąć też co piąty student prawa oraz socjologii. Co dziesiąty badany zamierza po studiach kontynuować pracę, którą wykonywał w momencie badania, będąc jeszcze studentem. Dla tej grupy kariera zawodowa rozpoczęła się jeszcze w trakcie studiów. W rozkładzie uzyskanych odpowiedzi uwagę zwracają historycy, których wyróżnia to, że częściej niż studenci innych kierunków planują podjąć pracę w instytucji naukowej. Z kolei wśród studentów kończących filozofię zwraca uwagę brak wyraźnie dominującego wyboru. Ich preferencje rozdzieliły się najbardziej równomiernie pomiędzy różne sposoby rozpoczęcia kariery zawodowej (tab. 9).

Tabela 9. Plany studentów dotyczące kariery zawodowej po ukończeniu studiów

Wyszczególnienie	Prawo	Pedagogika	Ekonomia	Administracja	Zarządzanie	Historia	Socjologia	Filozofia	Ogółem
	Struktura odpowiedzi w%								
Podjęcie zatrudnienia w sektorze publicznym (rządowym, samorządowym)	20,2	32,9	12,4	49,2	7,9	20,7	19,7	15,8	23,6
Podjęcie pracy w firmie prywatnej	19,0	4,1	20,8	14,3	15,8	3,9	22,7	10,5	14,9
Założenie własnej firmy	13,1	13,9	14,2	9,9	14,1	19,5	10,6	15,8	13,4
Będę pracował/a tam, gdzie obecnie jestem zatrudniony/a	13,1	9,5	8,8	7,2	11,3	3,9	12,1	10,5	10,3
Jeszcze nie mam sprecyzowanych planów w tym zakresie	10,9	17,6	13,3	7,2	11,9	15,6	16,7	15,8	12,8
Podjęcie pracy w firmie międzynarodowej	9,8	2,4	21,7	3,8	26,5	2,6	10,6	15,8	11,1
Podjęcie pracy w instytucji naukowej	2,5	6,4	1,3	2,2	0,6	16,9	1,5	10,5	3,6
Podjęcie pracy w firmie rodzinnej	1,4	0,3	2,7	1,1	2,8	1,3	1,5	0,0	1,5
Wyjazd do pracy za granicę	1,1	3,7	4,0	1,7	5,1	7,8	1,5	0,0	3,0
Inne	6,6	8,5	0,4	1,7	2,3	6,5	3,1	0,0	4,7
Brak odpowiedzi	1,4	0,7	0,4	1,7	1,7	1,3	0,0	5,3	1,1
Ogółem	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Źródło: jak w tabeli 8.

Z przeprowadzonych badań wynika, że stosunkowo nieduży odsetek studiujących zamierza po ukończeniu szkoły wyższej wyjechać za granicę i tam podjąć pracę. Deklarację taką wskazało bowiem tylko 3% ogółu respondentów. W układzie kierunków studiów można zauważyć, że zamiar taki częściej deklarowali

studenci historii (8% ogółu). Postawy takie należy uznać za oczekiwane i korzystne z różnych punktów widzenia. Przemawiają za nimi duże rozmiary dotychczasowej emigracji zagranicznej Polaków oraz utrzymujący się od wielu lat ujemny bilans migracji zagranicznych kraju, powodujące ubytek zasobów pracy, drenaż mózgów, utratę nakładów poniesionych na wykształcenie czy tworzenie się dysproporcji w różnych segmentach rynku pracy²¹. Relatywnie niski odsetek studentów zainteresowanych pracą za granicą może wskazywać na rosnącą atrakcyjność krajowego rynku pracy, wynikającą z rosnącego zapotrzebowania na pracowników, niskiego bezrobocia, wzrostu płac i poprawy warunków wykonywania pracy.

Obserwowane w minionych dekadach zjawisko znacznego przyrostu liczby osób z wyższym wykształceniem, pracujących na stanowiskach niewymagających takiego poziomu przygotowania edukacyjnego, skłoniło także do zainteresowania się zagadnieniem wiązania przez studentów przyszłej pracy ze zdobytym wykształceniem. Studenci określając charakter pracy, jakiej zamierzają szukać po studiach, charakteryzowali się „ograniczoną elastycznością”. Wyrazem elastycznych postaw w tym zakresie jest to, że tylko jedna trzecia z nich (35% ogółu) zamierza szukać pracy jedynie w zawodzie zgodnym ze zdobytym wykształceniem (tab. 10). Z kolei ograniczony charakter wyrażanej elastyczności należy wiązać z tym, że jednocześnie zaledwie 1,4% ogółu badanych wskazała, że podejmie jakąkolwiek pracę, byle tylko ona była. Znacząca grupa studentów, bowiem 35,3% ogółu, określając charakter poszukiwanej po studiach pracy, wyraziła elastyczność ograniczoną wyższymi wymaganiami wobec przyszłej pracy. Co czwarty student stwierdził bowiem, że podejmie każdą pracę (także poniżej wykształcenia i swoich kwalifikacji), jeśli będzie ona interesująca i dawała satysfakcję zawodową, zaś co dziesiąty badany wskazał, że podejmie każdą pracę, byle dobrze płatną. Odnosząc się do tych wypowiedzi, należy uwzględnić to, że większość studentów formułowała swoje zamierzenia zawodowe na podstawie własnych doświadczeń z rynku pracy. Większość z nich była bowiem w momencie badania aktywna zawodowo i doświadczała realiów tego rynku. Realia te są zaś takie, że pomimo poprawiającej się sytuacji w gospodarce i na rynku pracy, segment rynku pracy specjalistów jest ograniczony i jeszcze nie na tyle rozwinięty, by wchłonąć wszystkich, którzy kończą szkoły wyższe.

²¹ Zob. E. Kryńska, *Dylematy polskiego rynku pracy*, IPISS, Warszawa 2001, s. 141–142; M. Szyłko-Skoczny, M. Duszczyk, *Polityka imigracyjna Polski. Szanse i wyzwania dla rynku pracy*, Publikacja zrealizowana na zlecenie Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich (umowa CRZLWPM/1.11/1/08), s. 6–8.

Należy zauważyć, że rozkład wypowiedzi na temat charakteru poszukiwanej pracy po studiach jest wyraźnie zróżnicowany w układzie kierunków studiów. Zamiar poszukiwania pracy zgodnej z wyuczonym zawodem najczęściej wyrażali studenci prawa (44% tej grupy), zaś najrzadziej studenci socjologii (17% tej grupy). Na większą determinację studentów prawa, by poszukiwać pracy tylko w zawodzie zgodnym ze zdobytym wykształceniem, wskazują również najniższe w tej grupie odsetki osób, które podjęłyby każdą pracę (także poniżej kwalifikacji), jeśli będzie interesująca i będzie dawała satysfakcję zawodową lub każdą pracę, byle dobrze płatną, wynoszące bowiem odpowiednio 17,7% oraz 7,3%. Na tym tle odróżniają się studenci filozofii, wśród których 37% zadeklarowało, że podejmie każdą pracę (także poniżej wykształcenia i swoich kwalifikacji), jeśli będzie interesująca i przyniesie satysfakcję zawodową (tab.10). Postawa studentów prawa może wskazywać na to, że ich wybory dotyczące studiów były bardziej przemyślane z punktu widzenia przyszłej kariery zawodowej. Pamiętać też należy o tym, że są to studia wymagające większego zaangażowania czasowego i wysiłku (realizowane są tylko w trybie jednolitym magisterskim), co może się przekładać na zadeklarowane plany zawodowe.

Tabela 10. Plany studentów dotyczące poszukiwania pracy w zawodzie zgodnym ze zdobytym wykształceniem

Wyszczególnienie	Prawo	Pedagogika	Ekonomia	Administracja	Zarządzanie	Historia	Socjologia	Filozofia	Ogółem
	Struktura odpowiedzi w%								
Zamierzam szukać pracy tylko w zawodzie zgodnym ze zdobytym wykształceniem	43,8	35,6	35,9	34,8	24,3	29,9	16,7	31,6	35,4
Podejmę każdą pracę (także poniżej wykształcenia i swoich kwalifikacji), jeśli będzie interesująca i dawała satysfakcję zawodową	17,7	27,5	27,0	33,1	32,8	29,9	22,7	36,8	25,8
Podejmę każdą pracę (także poniżej wykształcenia i swoich kwalifikacji), byle dobrze płatną	7,3	6,4	10,2	13,3	13,0	14,3	13,6	0,0	9,5
Podejmę jakąkolwiek pracę, byle tylko ona była	1,1	1,7	1,3	1,6	0,0	2,6	3,1	0,0	1,4
Nie wiem	4,3	2,4	4,4	2,8	7,3	5,2	13,6	0,0	4,5
Brak odpowiedzi	25,8	26,4	21,2	14,4	22,6	18,1	30,3	31,6	23,4
Ogółem	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Źródło: jak w tabeli 8.

Warto także mieć świadomość, że w realiach dzisiejszej gospodarki wybory pierwszego miejsca pracy są weryfikowane przez sytuację na rynku pracy. We współczesnych badaniach zwraca się uwagę na to, że obecnie pracobiorcy częściej w trakcie życia zawodowego dokonują zmiany pracodawcy, miejsca i charakteru wykonywanej pracy. Młodzi ludzie zmuszeni są niekiedy nawet wielokrotnie zmieniać swoje ścieżki zawodowe, a także uzupełniać wykształcenie lub przekwalifikowywać się²². Podkreśla się również fakt, że około 30% studentów kończących naukę nie ma jeszcze w tym zakresie sprecyzowanego poglądu.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że rynek pracy dużych miast, będących jednocześnie ośrodkami akademickimi, jest szczególnie atrakcyjny dla absolwentów szkół wyższych. Blisko 1/3 studentów kończących edukację zamierza bowiem pracować w miejscowości, w której studiuje (tab. 10). Dotyczy to studentów większości badanych kierunków studiów (tj. prawa, ekonomii, zarządzania, administracji i socjologii), przy czym najczęściej na taką lokalizację przyszłej pracy wskazywali studenci socjologii (38% w tej grupie).

Tabela 11. Plany studentów dotyczące lokalizacji miejsca pracy po ukończeniu studiów

Wyszczególnienie	Prawo	Pedagogika	Ekonomia	Administracja	Zarządzanie	Historia	Socjologia	Filozofia	Ogółem
	Struktura odpowiedzi w%								
Zamierzam pracować w miejscowości, z której pochodzę	22,9	31,2	21,7	26,5	21,5	18,2	22,7	21,1	24,3
Zamierzam pracować w miejscowości, w której studiuję	32,9	25,4	32,7	33,2	31,6	27,3	37,9	15,8	31,0
Zamierzam wyjechać zagranicę i tam pracować	5,0	3,4	4,9	4,4	7,9	10,4	4,6	10,5	5,3
Zamierzam pracować w kraju, w tej miejscowości, w której znajdę odpowiadającą mi pracę (jestem otwarty/a na wyjazd do innej miejscowości)	24,9	22,0	26,1	26,5	27,1	33,7	19,7	36,8	25,4
Jeszcze nie wiem	9,1	11,9	10,2	7,7	10,2	10,4	12,1	15,8	10,0
Inne	3,8	5,1	3,1	1,1	1,1	0,0	1,5	0,0	3,0
Brak odpowiedzi	1,4	1,0	1,3	0,6	0,6	0,0	1,5	0,0	1,0
Ogółem	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Źródło: jak w tabeli 8.

²² D. Piotrowska, *Zarządzanie karierą*, Studio Emka, Warszawa 2006, s. 29–36.

Preferencje dotyczące lokalizacji przyszłego zatrudnienia można tłumaczyć oddziaływaniem wielu czynników. Po pierwsze, dla dużej części studiujących miasto akademickie jest jednocześnie miejscem zamieszkania (bądź od urodzenia, bądź w okresie kilku ostatnich lat, związanych ze studiami). W tym miejscu „zapuścili korzenie”, nawiązali znajomości i przyjaźnie, rozwinęli swoje sieci społeczne, zdobyli pierwsze doświadczenia na rynku pracy. Jest to z pewnością istotny czynnik przemawiający za pozostaniem w akademickim mieście, zwłaszcza dla młodzieży napływowej, która w związku ze studiami osłabiła swoje kontakty społeczne w miejscowości pochodzenia. Po drugie, duże miasta po zmianach społeczno-ekonomicznych, jakie zaszły w Polsce po 1989 roku, stały się atrakcyjnymi lokalizacjami biznesu i inwestycji, stwarzającymi szersze możliwości w zakresie zatrudnienia, płac i warunków życia, a tym samym przyciągającymi nowych mieszkańców. W okresie badania zarobki w Katowicach, Wrocławiu oraz w Opolu były wyższe od przeciętnej płacy w kraju, a także wyższe w porównaniu z zarobkami w większości polskich miast na prawach powiatu²³. Po trzecie, rozwojowi biznesu towarzyszy rozwój wielu usług, np. marketingowych, doradczych, ubezpieczeniowych, informatycznych, edukacyjnych, rekreacyjnych, co sprawia, że w tych ośrodkach miejskich wzrasta zapotrzebowanie na specjalistów posiadających wysokie, specjalistyczne kwalifikacje. Istotnym czynnikiem jest też utrzymujące się duże zróżnicowanie przestrzenne sytuacji na rynku pracy. Dotyczy to także województw śląskiego, opolskiego czy dolnośląskiego, w których występuje nadal wiele słabiej rozwiniętych powiatów, mających stopę bezrobocia znacznie wyższą od przeciętnej, w których znacznie trudniej jest znaleźć satysfakcjonującą pracę²⁴. Bez wątpienia czynniki ekonomiczne, wśród których znajdują się czynniki związane z sytuacją na rynku pracy, składają się na większą atrakcyjność dużych miast jako miejsca pracy i zamieszkania²⁵. Ilustruje to szczególnie wyraźnie przykład wrocławskiego rynku pracy. W przypadku studentów uczących się we Wrocławiu, wyboru tego miasta jako przyszłej lokalizacji miejsca pracy dokonało aż 40% ankietowanych.

²³ Zob. *Zarobki w polskich miastach*, <http://biznes.onet.pl/praca/zarobki-w-polskich-miastach-2016-2017/0wlv9> (1.08.2018).

²⁴ *Bezrobotni zarejestrowani i stopa bezrobocia. Stan w końcu czerwca 2018 r.*; <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/bezrobotni-zarejestrowani-i-stopa-bezrobocia-stan-w-koncu-czerwca-2018-r-,2,71.html#> (1.08.2018).

²⁵ D. Kałuża-Kopias, *Atrakcyjność migracyjna wielkich miast – stan obecny i perspektywy*, „Problemy Polityki Społecznej” 2014, nr 27, s. 42–52.

Podsumowanie

Ocena dotychczasowej sytuacji osób z wyższym wykształceniem na krajowym rynku pracy nie jest jednoznaczna. Dostrzec można bowiem przejawy nasyconia tymi zasobami, a także ich marnotrawienia w wyniku angażowania do prac niewymagających wyższych kwalifikacji. Z drugiej strony ludność ta znacznie lepiej, w porównaniu z innymi grupami, radzi sobie na rynku pracy, co ilustrują różne wskaźniki dotyczące aktywności zawodowej.

Dostrzegalny problem deficytu miejsc pracy adekwatnych do wyższego poziomu wykształcenia może stanowić istotne uwarunkowanie dla aktywnych postaw i zachowań reprezentowanych na rynku pracy przez młodzież kończącą szkoły wyższe. Postawy takie wykazują nie tylko te osoby, które już legitymują się wykształceniem wyższym, ale także te, które jeszcze są w trakcie trwania studiów. Wskazują na to m.in. wyniki badań zrealizowanych na obszarze Śląska w latach 2017–2018. Na ich podstawie można sformułować następujące spostrzeżenia:

Zdecydowana większość studentów dysponuje praktycznym doświadczeniem zawodowym i orientuje się w realiach rynku pracy. Nie zauważa się istotnego zróżnicowania aktywności zawodowej studentów różnych kierunków studiów.

Studenci określając swoje plany zawodowe po ukończeniu nauki, wyrażają umiarkowane oczekiwania w tym zakresie, zarówno w odniesieniu do rodzaju przyszłej pracy, jak i wynagrodzenia. Optymistyczne postawy prezentują głównie studenci prawa, licząc na zatrudnienie zgodne z wykształceniem. Natomiast studenci większości kierunków humanistyczno-społecznych liczą się z podjęciem zatrudnienia niezgodnego z wykształceniem i niewymagającym wyższego wykształcenia. Najmniejszą nadzieję na pracę zgodną z wykształceniem i dobrze wynagradzaną mają studenci kierunku socjologia.

Dla dość dużej części studentów aktywność zawodowa w czasie studiów daje możliwość poznania przyszłej pracy i wiąże się z nadzieją kontynuowania jej także po ukończeniu nauki.

Studenci jako miejsce swojej aktywności zawodowej po ukończeniu studiów widzą na krajowym rynku pracy, głównie w miastach będących ośrodkami akademickimi. O wyjeździe za granicę myślą tylko nieliczni. Może to wskazywać na rosnącą atrakcyjność krajowego rynku pracy dla osób z wyższym wykształceniem.

Bibliografia

- Aktywność Ekonomiczna Ludności Polski IV kwartał*, GUS, Warszawa 1992 (do 2018).
- Banaś S., Błąd Ł., *Organizacja studiów, stypendia oraz funkcjonowanie samorządu i organizacji studenckich*, [w:] S. Waltoś, A. Rozmus (red.), *Szkolnictwo wyższe w Polsce. Ustrój, prawo, organizacja*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Bezrobocie rejestrowane I–IV kwartał*, GUS, Warszawa 2013 (do 2018).
- Bezrobotni zarejestrowani i stopa bezrobocia. Stan w końcu czerwca 2018 r.*; <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/bezrobotni-zarejestrowani-i-stop-a-bezrobocia-stan-w-koncu-czerwca-2018-r-,2,71.html#> (1.08.2018).
- Jarecki W., Rudnik R., *Zatrudnianie i motywowanie pracujących studentów*, *Studia i Prace, Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego* nr 39, t. 3, US, Szczecin 2015.
- Kabaj M., *Ekonomia tworzenia i likwidacji miejsc pracy. Dezaktywizacja Polski?*, IPiSS, Warszawa 2005.
- Kałuża-Kopias D., *Atrakcyjność migracyjna wielkich miast – stan obecny i perspektywy*, „Problemy Polityki Społecznej” 2014, nr 27.
- Kryńska E., *Dylematy polskiego rynku pracy*, IPiSS, Warszawa 2001.
- Mały Rocznik Statystyczny Polski*, GUS, Warszawa 2000 (oraz 2012, 2013, 2018).
- Matuszczyk K., *Czy imigranci pomogą rozwiązać problem demograficzny na rynkach pracy w Unii Europejskiej? Analiza polityki imigracyjnej na przykładzie polityki niemieckiej wobec uchodźców po 2015 roku*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2016, nr 4.
- Ogólnopolski system monitorowania Ekonomicznych Losów Absolwentów szkół wyższych*, <http://www.ela.nauka.gov.pl> (10.04.2019).
- Orczyk J., *Nadwyżka wykształcenia – kłopot czy korzyść?*, [w:] E. Kryńska (red.), *Polityka społeczno-ekonomiczna w dobie przemian*, UŁ, Łódź 2006.
- Orczyk J., *Znaczenie zmian edukacyjnych*, [w:] J. Auleytner (red.), *O roztropną politykę społeczną*, Śląsk, Katowice 2002.
- Ostoj I., *Motywy podejmowania pracy przez studentów stacjonarnych – wyniki badań*, [w:] D. Milaszewicz (red.), *Problemy współczesnej ekonomii*, *Studia i Prace, Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego* nr 44, t. 1, US, Szczecin 2016.
- Piotrowska D., *Zarządzanie karierą*, Studio Emka, Warszawa 2006.
- Pisz Z., *Nowy ustrój szkolny – szanse i zagrożenia realizacji zadań edukacyjnych*, [w:] Z. Pisz (red.), *Zadania społeczne*, Ak. Ekon., Wrocław 2002.
- Polska 1989–2014*, GUS, Warszawa 2014.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, GUS, Warszawa 2018.
- Sipurzyńska-Rudnicka K., *Monitoring zawodów deficytowych i nadwyżkowych*, [w:] Z. Hasińska i K., Sipurzyńska-Rudnicka (red.), *Rynek pracy województwa dolnośląskiego w latach 1999–2009*, UE, Wrocław 2011.
- Skórska A., *Uwarunkowania demograficzne*, [w:] D. Kotlorz (red.), *Ekonomia rynku pracy*, UE, Katowice 2007.
- Skórska A., *Wykształcenie jako determinanta zatrudnienia młodzieży w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej*, [w:] A. Zagórska (red.), *Perspektywy młodzieży. Młodzież w perspektywie. Regim – Polska – Europa – Świat*, Polit. Opolska, Opole 2012.

Struktura wynagrodzeń według zawodów w październiku 2016 r., GUS, Warszawa 2018.

Szylko-Skoczny M., Duszczyk M., *Polityka imigracyjna Polski. Szanse i wyzwania dla rynku pracy*, Publikacja zrealizowana na zlecenie Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich (umowa CRZLWPM/1.11/1/08).

Wynagrodzenia, http://ela.nauka.gov.pl/reports/pl/kraj/16_1_PL_2st_wynagrodzenia.pdf, (10.04.2019).

Zagórowska A., *Konflikt generacyjny wokół pracy*, [w:] A. Zagórowska (red.), *Perspektywy młodzieży. Młodzież w perspektywie. Region – Polska – Europa – Świat*, Polit. Opolska, Opole 2012.

Zarobki w polskich miastach, <http://biznes.onet.pl/praca/zarobki-w-polskich-miastach-2016-2017/0wlv9> (1.08.2018).